

Олександр Рігельман. „Исторія малороссійская или повѣствованіе о Козакахъ”. 1778.

„Именная перепись малороссійскихъ хетмановъ, когда кто и съ которой стороны Днепра былъ, съ краткимъ описаніемъ ихъ дѣлъ” (1505-1782).

„Краткое лѣтоизобразительное знаменитыхъ и памяти достойныхъ дѣйствъ и случаевъ описаніе, что въ какомъ годѣ въ Украинѣ Малороссійской дѣялось, найпаче, кто именно когда былъ козацкимъ гетманомъ, и о протчихъ приключеніяхъ отъ Россіи, кратко” (1506-1783).

„Героични стихи о славнихъ военныхъ дѣйствіяхъ войскъ запорожскихъ, вкратцѣ зъ разнихъ гисторій просторѣчно сочиненны”. 1784.

Олександр Рігельман. „Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще, отколь и изъ какого народа оные происхождение свое имѣють, и по какимъ случаямъ они нынѣ при своихъ мѣстахъ обитають, какъ то: черкаскіе или малороссійскіе и запорожскіе, а отъ нихъ уже донскіе, а отъ сихъ яицкіе, что нынѣ уральскіе, гребенскіе, сибирскіе, волгскіе, терскіе, некрасовскіе и прочіе козаки, какъ равно и слободскіе полки”. 1786.

СТАРЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО.

ВИБІР ДЛЯ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

(фрагменти)

IV

Літописи

§22. **Що таке літопись?** Знання рідної й чужої історії черпали наші предки з літописий і в них передали нам предорогоцінний матеріал для нашої рідної історії, для історії нашої культури, для розуміння розвитку нашого народнього світогляду. Що ж таке літопись? Замість довгих пояснень кілька виписок:

В лѣто 6546 (1038). Ярославъ иде на Ятвягы.

В лѣто 6547 (1039). Священа бысть церкви святяга Богородица, юже созда Володимерь, отець Ярославль, митрополитомъ Веопемптомъ.

В лѣто 6548 (1040). Ярославъ иде на Литву.

В лѣто 6549 (1041). Иде Ярославъ на Мазовъшаны въ лодьяхъ.

В лѣто 6550 (1042). Иде Володимерь, сынъ Ярославль, на Ямь и победи я; и помроша кони у вой Володимерь, яко и еще дышущимъ конемъ съдираху хзы (шкіри) с нихъ; толикъ бо бѣ моръ в конихъ.

Бачимо тут записки преріжнородних подій по роках без ніякого внутрішнього звязку, без прагматичного викладу. Се й єсть літопись. З наведених літописних виписок можна й здогадатися початку нашої літописи. Хто мав яку стару книгу в руках, нераз міг побачити записки на її полях, що того й того року зима була дуже гостра, страшна хвороба косила людей, саранча налетіла, греміло в зимі, вмерла якась визначна особа і т. д. Нема сумніву, що такі записки про цікаві явища й події робили письменні люди на Україні, відколи тут появилася письмо. А творити з таких записок довші реєстри вчили наших

предків занесені сюди византійські хроніки, слідом за якими наші літописці також рахували час від сотворення світа. Та не для кожного року мав літописець записки й цікаву вістку, тому або лишав у такім разі порожнє місце під роком без цікавої вістки або вписував під ним якусь записку, яка попала йому під руку. Під одним роком бувало й більше вісток. Вістки були або короткі записки або й обіймали широкі оповідання, цілі окремі літературні твори. Згадка про якесь відоме імя пригадувала літописцеві народній переказ чи народню пісню, яка вязалася з даною історичною особою, й літописець вносив переказ і зміст пісні у свою літопись.

§23. **В якій формі дійшли до нас наші давні літописи?** Вже саме повстаннє літописий вказує на дуже складний процес. Справа їх складніша тому, що наші літописи не дійшли до нас у своїй первісній формі, в якій зродилися на Україні, а дійшли в літописних збірниках, зложених або переписаних на Московщині. Так н. пр. висше наведений зразок літописання взятий із Лаврентіївського літописного збірника, названого так від імени писаря, черця Лаврентія, що списав його 1377. р. правдоподібно в самім Суздалі. Простим відписом українського оригіналу є Іпатський літописний збірник, названий так від Іпатського монастиря в Костромі, де переховувався, переписаний коло 1425. р. Обидва ці твори – се найстарші літописні збірники, в яких переховалися українські літописи. З українських літописий мають вони обидва спільну тільки „Повість временних літ”. Поза нею дальшою складовою частиною Лаврентіївського літописного збірника є Суздальська літопись і тільки Іпатський літописний збірник має і дальшими складовими частинами українські літописи: з них Київська літопись обіймає події від 1111. до 1199. р. включно, а Галицько-волинська літопись оповідає про події головно галицько-волинської держави від 1205. до 1292. р. На жаль московський переписчик не віддав добре свого оригіналу. Передовсім наробив багато замішання, пишучи ѣ на місці е й е на місці ѣ згідно з московською вимовою, а проти духа української вимови.

§24. **Повість временних літ.** Але навіть усі три згадані українські літописи є літописними збірниками з огляду на своє повстаннє й жерела. Головно треба се сказати про Повість временних літ [...], укладчиком якої довго уважався Нестор. В міру того,

як учені почали студіювати складне повстання літописий, почали відкидати Несторове авторство й називати Повість временних літ так званою Несторовою літописю. Однак в Печерському Патерику є виразні вказівки на Нестора як літописця. Та й деякі відписи Повісті мають зазначене Несторове авторство в самому наголовку. В Іпатському літописнім збірнику, що переховав нам усі три українські літописи, має Повість наголовок: „Повѣсть временныхъ лѣтъ черноризца Феодосѣева монастыря Печерскаго, откуда есть пошла Руская земля стала есть и хто в ней почаль пѣрвѣе княжити”. Відкидаючи Несторове авторство, видвинули вчені авторство ігумена Видубицького монастиря Сильвестра. Зробили се на тій підставі, що в Лаврентіївському літописнім збірнику стоїть під 1110. р. таке: „Игумень Силивестръ святаго Михаила написах книги си”. Та се „написах” могло означати просте переписання, а зрештою Повість временних літ мала три редакції (плянові оброблення) й тільки перша з них належить Несторови, а відношення Сильвестра до Повісті таке, як редактора до готового вже пам'ятника.

Несторова літопись починається оповіданням про походження народів від синів Ноя, про розселення народів по вавилонським замішанням, а звернувшись до Славян, спинається на Східній Славянщині, говорить про їх ворогів: Угрів, Болгарів і Печенігів, про заснування Києва. Під 862. р. говорить про покликання Рурика з братами. Подрібніше спинається літописець на добі Володимира Великого, а осередньою подією всієї Повісті є хрещення Українців і інших східних Славян.

§25. **Київська й Галицько-волинська літопись.** Іще в інших літописних збірниках зберіглася Повість временних літ. І не дивно. Несторова літопись обіймає часи розцвіту й сили київської держави, а вона обіймала не тільки українські землі, але й білоруські та московські. Як людина, що дрижала за добро тієї держави, літописець брав під увагу не тільки події української землі, але й білоруської та московської. І самозрозуміло, що коли повстали на півночі нові осередки й у них народилося літописання, московські літописці вели свою дальшу будову на київській підставі – на Повісті временних літ. Зате навіть живий і поетичний виклад Київської літописи [...] не притягнув такої уваги Москвичів, як Повість временних літ, бо вона

цікавиться головно подіями українських земель, до того походила з часу, коли київську державу доруйнували не тільки напади східних кочовиків, але й Андрій Боголюбський своїм знищенням Києва. Живописний малюнок тієї руїни подає саме Київська літопись, що мала найменше трьох авторів; другий із них обхопив час останніх чотирьох літ першої половини й перших чотирьох років другої половини XII. в. Тим дальшою була для московських літописців Галицько-волинська літопись [...], що зосередилася в першій мірі на подіях галицько-волинської держави й інших українських земель, а далі полуднево-західних і північно-західних сусідів. Перша частина літописи до 1264. р. має своїм головним героєм Данила, дальша частина – його наслідників. Відмінно від попередніх українських літописців, що викладали події по роках, галицько-волинський літописець старається оповідати події у прагматичнім звязку, бо „хронографу нужна есть писати все и вся бывшая, овогда же писати в передняя, овогда же возстupati в задняя: чьтый мудрый разумѣеть”.

§26. **Літературний бік літописий.** А чим же є українські літописи в історії українського письменства? Коли взяти під увагу, що укладчики літописий не могли дістати систематичної освіти, приходиться просто признати наші літописи справжнім літературним подвигом. Правда, не завсіди літописці були в силі побороти труднощі, які виходили з малого підготовлення їх для такої складної праці. З тієї причини нераз якесь оповідання механічно розірване всуненим іншим фактом, з тієї причини повстала неодна протирічність у літописях. Але навіть такі слабкі боки щезають перед високими літературними прикметами наших літописий. Вони мають у цілості поетичне забарвлення й містять велику силу характеристичних епізодів чисто поетичної творчості, історичних переказів і пісень, узятих із уст українського народу, вірувань, апокрифів і легенд. Наші літописи не тільки заспокоюють цікавість історика літератури, малюючи розвиток української національно-історичної свідомості, але вони й захоплюють його своїм патріотичним настроєм, що вплив із щирої й сильної любові до батьківщини та вилився в гордість із приводу її успіхів і в сум із приводу її невдач. І хоч авторами літописий були черці, наслідком чого самозрозуміле релігійне забарвлення наших літописий, то всеж вони не півтали ниток із земним прив'язанням

до батьківщини. Навпаки, українське життя промовило з літописий найсильніше з усього письменства давнього періоду. Використовуючи епічну поезію про долю батьківщини та славні діла її героїв, літописи самі переймалися духом дружинної епічної поезії. Не рідкий в них і драматизм в оповіданню; хочби згадати оповідання священика Василя про осліплене тербовельського князя Василька. Тільки в зв'язку з поетичними оповіданнями про половецькі набіги на Україну в Київській літописи вияснюється середовище, серед якого народилася Пісня про похід Ігоря, а галицько-волинський літописець, світський чоловік, використав також поеми в роді знаменитого „Слова о полку Ігоревѣ”. Нарешті в літописи внесені цілі літературні писання: поучення та проповіді, молитви, життя й повісти, грамоти й устави, словом, наші літописи – це енциклопедія нашого давнього письменства.

XIV

ПИСЬМЕНСТВО ІСТОРИЧНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ

§61. Від давнього літописання до нових форм передавання історичної традиції потомности. Поява історичної драми „Ласка Божа” припадає на час популярности т. зв. козацьких літописий. Війни Богдана Хмельницького викликали в письменстві низку мемуарів або й спроб прагматичної історії, удержаної в літописній формі тому, що автори таких спроб не були в силі опанувати матеріялу та привести його у внутрішній зв'язок. Ті мемуари й історії задержали давню назву літописий.

Одною із найцінніших літописий XVII. в. є Львівська літопись, названа так тому, що її найдено у Львові. Та й у Львові, бодай у своїй більшості, написана ця літопись, як на се вказують вістки, які могла мати тільки людина, що жила у Львові. Ця невеличка об'ємом літопись обіймає час від 1498. р. по 1649. р. і тільки в другій частині (від початку другого чвертьстоліття XVII. в.) містить докладніші записки. Автор невідомий. Він завзято боронить православної віри, ставить ворожо до унії, ненавидить перекинчиків, прихильно ставиться до козаків, а з особливою симпатією оповідає про початки Хмельниччини. Вся літопись пронизана справжнім українським гумором [...].

До Львівської літописи зближається щодо свого характеру Чернігівська літопись із мовою, зближеною до народної [...], як

се є й у Львівській літописи. Обіймає час від кінцевих років XVI. в. до половини XVIII. в. Назву Чернігівської має від того, що кінцева її частина від кінця XVII. в. писана в Чернігові, коли перша її частина писана по правім боці Дніпра.

Останнім живим відгомонам давнього чернечого літописання на Україні була Літопись про початок Густинського монастиря, найцінніша з низки монастирських літописей в середній добі нашого письменства. Саме в Літописи Густинського монастиря переховалося посланіє Ісаїї Копинського до кн. Вишневецького. Від „Літописи про початок Густинського монастиря” треба відрізнити т. зв. Густинську літопись, названу так тому, що найшлася в Густинськїм монастирі в Прилуках в копії з 1670. р. Вона містить цікаву передмову еромонаха Михайла Лосицького, яка вияснює нам причину появи великої маси літописей у XVII. і XVIII. віках [...]. Густинська „Кройника” се свідомо перерібка українських і польських літописних матеріалів. Вона починається Повістю временних літ і Галицько-волинською літописю та, запозичуючи вістки з ріжних жерел, слїдить за відносинами України до Польщі, Литви, Угорщини, Москви, Криму й Туреччини. Самостійною працею укладчика „Кройники” є тільки те, що оповідається про початок козацтва, новий календар і унію, очевидно, все те в полемічнїм тоні, яким вона й зближається до полемічного письменства.

Останні вістки зачерпнув автор Густинської літописи з „Руської достовірної літописи”, що обіймала події XVI. й першої половини XVII. в. (1512–1648). Автор невідомий, бо й сама літопись не дійшла до наших часів, а відома тільки з відсилок на неї в інших літописах.

Майже рівночасно з Густинською літописю, бо 1672. р., уложив учитель київської колегії (в рр. 1655–1672 ігумен монастиря св. Михайла) Теодосій Сафонович свою „Кройнику зь лѣтописцовъ стародавнихъ, зь св. Нестора Печерского и иныхъ, также зь хроникъ польскихъ”. Метою його праці була потреба для кожного Українця „про свою батьківщину знати й иншим, що питатимуть, сказати, бо люди, що не знають свого роду, уважаються за дурних. Що де з ріжних літописей українських і хронік польських вичитав, те пишу”, – писав про жерела своєї літописи Теодосій Сафонович. Вона скла-

далася первісно з трьох частин; про Україну (Русь), Польщу й Литву. Україну Сафоновича творять Галицька земля, Волинь і Київщина як одна цілість. Правдоподібно Сафоновичеві належить також і виданне життєписи св. Володимира в зближеній до народньої мові, яку передрукувала унівська друкарня в додатку до йогож „Викладу про віру”. В історію пановання Володимира вставлена тут стаття про ідолів із цікавими даними тогочасної етнографії [...].

Згадані вістки з української етнографії – се найживіша річ із усієї книжки п. н. Синопсіс (перший раз вийшов 1074. р. у Київї), що діждалася коло трийцять накладів із огляду на свій ужиток по школах. Тенденція книжки москвофільська. Синопсіс (= Перегляд історичних подій, гр. σύννομις, лат. conspectus) приписано Іннокентієви Гізелеви, хоч його авторство не доказане. Зате з певністю був Гізель автором грубої книги п. н. „Мѣрь съ Богомъ челоуѣку” (Київ, 1669), роду пасторального богословя; ся книга важна для студій над тодішніми українськими звичаями й обичаями. Гізель був зукраїнценим Німцем, що, зайшовши з Пруссії на Україну, став із реформата православним і по смерті Могили став на чолі київської освіти, управляв друкарнею, був професором і ректором колегії, а від 1656. р. архимандритом Печерської Лаври. Помер в листопаді 1683. р.

З тих самих жерел, що автор Синопсіса, користав для своїх літописних збірників еромонах Пантелеймон Кохановський, що постановив уложити „Обширный, сінопись рускій”, де був би зібраний церковно-історичний матеріал, який відносився до церковно-політичної історії всього східнього славянства. Розпочав свою компіляцію 1681. р., а скінчив найблизшого року. Інша літописна компіляція веде історію від сотворення світа на підставі Хронографу української редакції XVI.–XVII. в. Вона відома під назвою літописи черця Видубицького монастиря в Київї й пізнішого еромонаха монастиря св. Іллі в Чернігові Леонтія Боболинського й переписана в кінцевій формі 1699. р. п. н. „Лѣтописецъ сій єсть кроника зь розныхъ авторовъ и гисториковъ многихъ”. Мова літописи українська із численними польонізмами. В компіляції нема ніодної оригінальної статті, н. пр. оповіданне про Івана Підкову – се дослівний переклад із польської хроніки Бельського.

§62. **Т. зв. козацькі літописи.** Окрему групу в письменстві нашої історично-національної традиції займають т. зв. козацькі літописи. Найціннішою літописю середньої доби, яка як безпосередній свідок об'єктивно оповіла про події, є визначна пам'ятка українського письменства XVII. в., якій Панько Куліш дав назву „Літописи Самовидця”. Вирізняється вона оригінальним змістом і простим, живим, епічно-об'єктивним і поетичним викладом. Головним завданням Самовидця було переказати грядучим поколінням події Хмельниччини, а далші його літописні записки були тільки продовженням раз початого діла. Отже літопис Самовидця обіймає час від воєн Богдана Хмельницького по 1702. р. Війни Хмельницького уважав Самовидець Божою карою за гріхи; доказ, що автор був шляхтичем українського походження, правдоподібно одним із тих, котрі в часі повстання Хмельницького стали по його боці. З Літописи Самовидця видно, що її автор брав участь у посольствах, дипломатичних комісіях, товаришив козацьким військам у походах і був близький до гетьманського уряду, словом: своїм службовим положенням зближався до іншого козацького літописця – Самійла Величка. В XVII. і XVIII. віках прийнявся звичай, що шляхетські діти по скінченню наук у латинських школах починали громадянську службу в генеральній військовій канцелярії. Таким канцеляристом був правдоподібно й наш літописець. До найкрасших частин Літописи Самовидця належать описи чигиринської ради [...] і чорної ради [...]. Доповненням думок Самовидця як представника культурного осередка Сіверської землі є „Слово в часі посухи й голоду” з цікавим малюнком суспільних відносин на Україні в XVII. в. [...].

Літописю Самовидця покористувався гадяцький полковник Григорій Грабянка для своєї Історії дуже великої і найбільше кривавої від початку Польщі війни запорозького гетьмана Богдана Хмельницького з Поляками (Дѣйствія презѣльной и отъ начала Поляковъ крвавшой небывалои брани Богдана Хмельницкого, гетмана запорожского, съ Поляки) з 1710. р. Се найбільше поширена з козацьких літописей у своїй часі; не диво, що й перша діждалася появи друком при кінці XVIII. в., що правда, без імені автора. Останній був полковим гадяцьким суддею за наказного гетьмана Павла Полуботка. Коли Полуботок, рятуючи останки автономії України, ви-

ступив сміливо проти самоволі „Малоросійської колегії”, заведеної російським царатом у Глухові в маю 1722. р., закликав цар Полуботка з писарем і суддею в 1723. р. до Петербурга. Ще передтим вислав Полуботок делегацію до Петербурга в справі вибору нового гетьмана та із скаргою на занпащування українських вольностей з боку російського уряду. В склад делегації входив і Грабянка. Одних і других вкинув московський уряд до тюрми, в якій Полуботок помер 1724. р., а інших, у сім числі і Грабянку, увільнено щойно пізніше. Потім став Грабянка гадяцьким полковником заходами гетьмана Данила Апостола, а вмер 1734. р. в часі походу проти Татар. Хоч Історія Грабянки обіймає події України від найдавніших часів до початку XVIII. в., докладніше, до вибору гетьмана Івана Скоропадського в 1709. р., однак вже з самого наголовка його твору, а ще більше із змісту останнього видко, що головну увагу звернув автор на події Хмельниччини [...]. Самого Хмельницького схарактеризував Грабянка рисами, якими змалював Лівій Ганнібаля або наш старий літописець Святослава [...]. Зокрема зворушує читача опис останніх днів життя Богдана Хмельницького. Від часу його смерті тратить оповідання щораз більше свою цікавість, аж нарешті переходить у сухе перелічення подій, залежне від Літописи Самовидця. Колиж узяти під увагу, що й виклад української історії перед Хмельницьким має на цілі показати, що Хмельниччина була неминучою історичною потребою, стане ясною цілью Грабянки: змалювати улюблену добу т. зв. козацьких літописей т. є. Хмельниччину та звеличити її найбільшого героя, Богдана Хмельницького, задля його великої, чистої, безкористної й щирої любови до України та його геніального проводу у воєнних виправах. Звідси й походить той пієтизм, із котрим поставився Грабянка до великого гетьмана. Матеріал до своєї Історії-роману черпав автор із ріжних книг і рукописей, крім того з уст очевидців. Автор читав історії ріжних народів, які описують їх безсмертну славу, і дуже боліло його, що, хоч наша батьківщина не ріжнилася від інших народів своїми лицарськими трудами, всетаки її історія дуже забута. Тому не ради слави, але ради загальної користи думав, що не треба лишити в попелі забуття голосних діл найвірнішого сина України, Богдана Хмельницького.

Подібні роздумування спонукали й бувшого канцеляриста запорозького війська, Самійла Величка взятися за писання літописних мемуарів-роману [...]. Самійло Величко почав служити 1690. р. при генеральнім військовім писарю Василю Кочубею і стояв так близько до останнього, що виповняв його секретні поручення. На початку XVIII. в. був у козацькім відділі, що ходив у Польщу на поміч королеви Августови. В половині першого десятиліття перейшов у генеральну канцелярію запорозького війська й був там не останнім у писарських справах, як сам каже. Але при кінці 1708. р. мусів опустити сю посаду з причини своєї близькості до Кочубея, котрому цар Петро велів того року відтяти голову за донос на гетьмана Мазепу. Величко найшов захист у сина вбитого, на Полтавщині, де жив до своєї смерті. В 1728. р. був іще при життю, бо того року написав передмову до перекладу широкої географії з німецької мови на українську п. н. Космографія. Тоді осліп уже Величко й виручався хлопчиками, що їх навчив писати. Та трітчим в українськім письменстві зробив своє імя Самійло Величко своєю Літописю, розділеною на три томи; перший том кінчиться 1659. р., бо тим роком закінчується і „Wojna domowa” Самійла Твардовського, що стала головним жерелом першого тому Величкової Літописи. Вона не дійшла до нас у цілості; найбільше потерпів перший том. Свою Літопись писав Величко в Жуках на Полтавщині. Перший том має наголовок: „Оповіданне про козацьку війну з Поляками, яку вів Зіновій Богдан Хмельницький, гетьман запорозьких військ, у вісьмох літах (Сказаніє о войнѣ козацкой зъ Поляками, чрезъ Зѣновія Богдана Хмельницкого, гетмана войскъ запорожскихъ, въ осми лѣтѣхъ точившойся)”. В довгім наголовку зазначено, що автор написав сей том на підставі трьох Самійлів: крім Поляка Твардовського й козака Зорки (Діярій котрого не дійшов до нас) іще й Німця Пуфендорфа. Зорка був шляхтичем родом із Волині й секретарем при Богдані Хмельницькім. Тому він „про всі справи й поведенне (Хмельницького) добре знав і описав їх досконало й широко у своїм Діярію” – маємо свідоцтво Самійла Величка про Зорку. Другий том із третім має наголовок: Літописні оповідання про українські й по части інші події, зібрані й тут описані (Повѣствованія лѣтописная о малоросійскихъ и иннихъ отчасти поведеніяхъ, собранная и zde описанная). Як перший том, так і сей має передмову,

де автор підніс із жалем, що після Богдана Хмельницького наперед між знатними, а пізніше також між посполитими козаками настали гнів, незгода, жадоба влади, роздвоєнне, зрада, зависть, ворожнечі, міжусобиці з кровопролиттем і всякі подібні їм лиха, а се використували вороги України, нападали на неї з усіх боків і спричинили її руїну. Від читача бажав любови як його брат і справжній син і слуга України, яку Величко назвав „милою батьківщиною, нашою маткою”. Величко належав до найбільше освічених Українців свого часу: знав добре польську, німецьку й латинську мову і був познайомлений із польською історіографією. До того займав визначну посаду, бо генеральна військова канцелярія була свого роду центральним міністерським бюро. Користуючися своїми жерелами, ішов Величко слідами великих римських істориків і вкладав в уста героїв слова, яких вони ніколи не виголосили, але які могли виголосити згідно із своєю вдачею й життєвою діяльністю. Те саме треба сказати про листуванне. Робив се вже Грабянка, в більшій іще мірі Величко, а в найвишнім ступні виступить се в автора „Історії Русів”. Таким робом у козацьких літописях маємо в першій мірі історичні повісті та спроби популяризації рідної історії, а не саму наукову історію. Згідно з такою метою змалював автор козаків як правних оборонців України, а Богдана Хмельницького назвав другим Мойсеєм. Важна для історика України головно другим і третім томом задля богатства поданих там документів, Літопись Величка цінна для історика літератури своїм літературним боком. До найкрасших оповідань із мистецького боку належить опис нападу Татар на Січ і похід Сірка на Крим [...]. Порівнання взяті звичайно з річій і картин природи України, а метафори, уосіблення й поетичні картини роблять стиль Величка поетичним, хочби згадати його описи сходу сонця. Увесь твір Величка пронизаний гумором та іронією. До давніх літописців наближається Величко не тільки тим, що оповідає події по рокам, але й тим, що вніс у свій твір низку ріжнородних літературних писань.

Старшим канцеляристом був і Микола Ханенко, коли в 1722. р. вів денник (Діаріушь или журналъ) при гетьмані Івані Скоропадськім, закінчений його смертю [...]. Найближшого року був членом тієї самої депутації, що Григорій Грабянка, і за се відсидів у петербурзькій тюрмі до 1726. р. Опісля довів до посади генерального

хорунжого. Вмер 1760. р. у Глухові. Лишив по собі денник з рр. 1727–1753. Ровесник Ханенка генеральний підскарбій Яків Маркович полишив також по собі щоденні записки з рр. 1718–1768, цікаві для дослідника нашої буденщини того часу.

§63. **Від літописи до прагматичного викладу історії.** В козацьких літописях стрічаємо ступінь до систематичного історичного викладу, н. пр. Грабянка почав свою Історію від старого Володимира й міжусобиць його синів. Таку саму ціль, поставити козацьку добу в тісний зв'язок із великокняжою, мав і Короткий опис України (Краткое описаніє Малороссіи), що уложений в 30. рр. XVIII. в. давав у формі літописи огляд подій 1340–1730. рр. Короткому описови України пощастилося навіть із невеличкими змінами вийти друком 1777. р. Йомуж судилося ще в 30. рр. XIX. в. полишити свій вплив у нашій письменстві. Тоді засновано в Харкові за ініціативою Ізмаїла Срезневського гурток для збирання етнографічного й історичного матеріалу. Дехто із членів гуртка підробив літопись із 1777. р. на народній лад і таким робом повстав підроблений народній епос.

Ще більшу роллю судилося відограти в тих часах і в літературі і в науці історії і в політичній думці, словом: у зрості української національної свідомості першої половини XIX. в. – творови другої половини XVIII. в. „Історії Русів”, що обіймає історію України до часу скасування гетьманства, властиво до 1769. р. Руси – се Українці (що найбільше з додатком Білорусів), а їх земля – се окремих незалежний край, що жив своїм цілком самостійним життєм, хоч і підпадав під литовський, польський чи московський вплив. Державність України, а бодай її автономність – се провідна ідея, яка червоною ниткою переходить через усю Історію Русів. Дуже сильно підчеркнені в Історії Русів воєнні заслуги українського народу, головна воєнна слава Запорожа виступає тут випукло. Автор виводить, що український народ завсіді входив у добровільну спілку чи з Литвою чи з Польщею чи з Московщиною. Про Мазепу та його порив, вибороти волю для України, не заговорив автор своїми словами, але свої думки вложив у проклямацію гетьмана Мазепи з приводу шведсько-російської війни [...]. Доповненням проклямації Мазепи є проклямація шведського короля Карла XII., що входив у землю Українців, „щоб привернути їх права й давні свободи”. В своїй проклямації підносить король, що

московський цар непримиренний ворог усіх народів на світі й хоче всіх покорити під своє ярмо. Цар Петро зробив також рабів із козаків, покасувавши їх права та свободи, затвержені урочистими умовами й трактатами, забувши притім без сорому навіть на вдячність, яку всі народи уважають за святість. „Відомо бо всьому світови, що український народ із своїми козаками був зразу самодержавним народом, себто залежним від самого себе, під управою своїх князів або самодержців, потім зеднався з Литвою й Польщею, щоб із ними ставити опір Татарам, що їх руйнували”, а по війнах Хмельницького „зеднався з Московією добровільно й тільки наслідком єдиновірства та, зробивши її такою, якою вона є тепер, терпить сьогодні від неї безсовісні й безсоромні топтання та злоби”. Ратунком із такого положення мало бути створення з України від нікого незалежної держави, – ось що обіцявав Карло XII. Україні. Для провідної ідеї Історії Русів характеристична також промова Павла Полуботка перед царем [...], нераз використовувана в пізнішому нашій письменстві. Свою провідну думку перевів автор Історії Русів так, що й польські й московські часи розложив на дві частини: по спокійних часах наставляв час тяжкого гнету. З такої будови виходить ясний висновок, що з московської неволі може Україну визволити тільки новий Хмельницький. Словом: з усієї Історії Русів пробивається горяча любов її автора до України, сум із приводу її страждань і радість хочби із найменших її успіхів. Автор ворог усякого насильства. Він скрізь проводить ріжницю між державою й народністю. А що автор мистець у малюнку й оповіданню, то його Історія Русів – се на свій час незвичайна поява.

Що торкається авторства Історії Русів, то із здогадів учених найбільше імовірним є приписування авторства Григорієви Полетиці. Він походив із роменського повіту на Полтавщині. Вродився 1725. р., вчився в київській академії, пізніше служив у Петербурзі, а одинадцять літ перед смертю, що наступила 1784. р., прожив на Україні. Та й служачи на Московщині, не поривав зв'язків із Україною, тому й вибрала його в 1767. р. шляхта лубенського повіту своїм депутатом до Комісії для уложення проєкту нової управи, себто чогось в роді конституції України. На сім становищі виявив себе Григорій Полетика горячим оборонцем української автономії,

стараючися доказати свої думки з історичної точки погляду. Останній обставині завдячуємо кілька його рукописних записок, де приходять такі самі мотиви, що й в Історії Русів. Спільність мотивів і в записках і в Історії Русів велить робити висновок про спільного їх автора – Григорія Полетику. Слідом за вибором Григорія Полетики на депутата до згаданої комісії й появилася Історія Русів коло 1770. р. Написав її нашвидку, але відчуваючи неповноту й однобічність своєї праці, почав Полетика збирати пильно по архівах матеріали для повнійшої історії України.

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ
Й ПОЛЬСЬКІ ВІРШІ
З „ЛІТОПИСЦЯ” ЄРЛИЧА

